

8. Конституція України від 28.06.1996 №254к/96-ВР //Відомості Верховної Ради України (ВВР). - 1996. - № 30. - С. 141. (остання редакція від 20.04.2015).

9. Проект нового закону про свободу совісті недосконалий. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.kreshatic.kiev.ua/>

10. Свобода совісті та віросповідань в Україні. [Електрон. ресурс]. - Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/19895.html>

4. Річард ГОРБАНЬ. Феномен свободи з погляду специфіки національної духовності

У листопаді 2013 року, перед початком Майдану, вирішальною інтенцією якого стала оборона людської і національної гідності, професор А. Колодний висловив думку про те, що провідникам і керівникам українського народу не завжди вистачало знання й історичного бачення шляхів цілеспрямування до державної незалежності нації. У цьому контексті український релігієзнавець зазначив: «Історія філософії того чи іншого народу – це ще не історія філософських систем, створених його мислячими репрезентами. Таку історію української філософії ще слід досліджувати, писати. Це потребує вироблення спеціальних методик, глибокого знання специфіки національної духовності» [Колодний А. Володимир Олексюк – філософ-богослов з українською душею // Українське релігієзнавство. – 2013. – № 68. – С. 240–241]. Так напередодні українсько-російської війни, в якій сьогодні виборюється незалежність нашої держави, перед вітчизняними вченими було поставлене завдання щодо пошуків нових підходів у вибудові адекватної наукової картини розвитку філософської думки в Україні. Зрозуміло, що така картина є стратегічним чинником державотворення, оскільки має впливати на формування національної ідеї та державної ідеології, сприяти вихованню української еліти.

Сучасна ситуація, що пов'язана із захистом національної гідності і державної незалежності, змусила нас замислитися над складними шляхами філософсько-релігійного напрямку, в якому право на свободу обумовлене гідністю особи, та розглянути долю східноєвропейського християнського персоналізму, як запропонував професор А. Колодний, з позиції специфіки національної духовності українців і поляків, що протягом тривалого історичного періоду позиціонували себе як «народ без держави».

Філософський і релігійний світогляди виступають сутнісними складовими світогляду нації. Вони виражають її головні інтенції у сфері державотворення, продукують визначальні ідеї та теоретичні засади цього процесу. На їх підставі формується унікальна, автентична й повноцінна національна модель державоустрою, формулюється її гуманістичний зміст. Важливим критерієм оцінки гуманістичної сутності держави, її демократичності, як зауважує М. Бабій, виступає рівень реалізації свободи совісті, свободи релігії в їх суб'єктивно-екзистенційному і суспільно-інституалізованому вимірах [Бабій М. Свобода совісті: сутність і структура // Релігійна свобода. – 2000. – № 4. – С. 6].

Досліджуючи «Декларацію про релігійну свободу», прийняту II Ватиканським собором, релігієзнавець П. Яроцький чітко сформулював головну тезу цього епохального документа – «Гідність людини – основа релігійної свободи» [Яроцький П. Релігійний плюралізм – основа свободи совісті // Релігійна свобода. – 2000. – № 4. – С. 20]. Розкривши зміст цього твердження, вчений зазначив, що підставою релігійної свободи, як з боку Об'явлення, так і розумового сприйняття, Собор Католицької Церкви вважає гідність людської свободи. П. Яроцький звертає увагу на те, що декларація «Про релігійну свободу» була підготовлена фактично зусиллями однієї людини - Кароля Войтили (Папи Івана Павла II), філософсько-теологічна думка якого включала таку проблематику, як формування антропологічної концепції, суб'єктивність і динамізм людини, самовизначення особистості, актуалізація цінності людської особистості, теологічний персоналізм, історія спасіння й особистість. Принципи релігійної свободи були сформульовані на засадах теологічного персоналізму К. Войтили, представленого польським мислителем «не в категоріях неотомістської метафізики, а мовою філософії екзистенціалізму і феноменології»

[Яроцький П. Філософія людини як особистості в рефлексіях Кароля Войтили (Папи Івана Павла II) та сучасні спроби її перегляду // Україн. релігієзнавство. – 2011. – № 57. – С. 40].

Як бачимо, поняття релігійної свободи було задеклароване та введене в церковно-правову площину на концептуальному ґрунті філософської антропології, екзистенціалізму та персоналізму – найважливіших напрямів філософії людини ХХ – ХХІ століття. Сформулювалося ж воно в річищі польського персоналізму, репрезентованого насамперед працями В. Граната, К. Войтили та Ч. Бартніка. Представники цієї течії були особливо занепокоєні загально філософською тенденцією зведення людської особи до категорії об'єкта і запропонували поставити особу в центрі історичних процесів, повернути їй статус суб'єкта і зробити відправною точкою будь-яких роздумів над дійсністю. Своє завдання вони вбачали у створенні системного персоналізму, в якому людська особа має стати головним об'єктом філософських і богословських роздумів. Особливу роль у вирішенні поставлених завдань зіграли такі поняття як «гідність» і «свобода».

Так В. Гранат, розрізняючи особу (субсистентне буття) і особовість (комплекс психосоматичних рис), вказує на особу як на те, що творить основу гідності людини [Granat W. Personalizm chrześcijański. Teologia osoby ludzkiej. – Poznań, 1985. – S. 570]. При цьому велику вагу філософ приписує суспільному аспекту людської особи, взаємозв'язку між власним «Я» та іншими (спільнотою).

К. Войтила, пізніше Папа Іван Павло II – перший слов'янський Глава Ватикану, розглядає феномен людської особи як центр усієї дійсності, стверджуючи, що «Розумна природа (людини) не має самостійного існування як природа, а субсистує в особі. Тому особа є самобутнім суб'єктом існування та дії, що неможливо приписати самій розумній природі як такій» [Wojtyła K. Personalizm tomistyczny // Znak. – 1961. – № 13. – S. 666]. Іншим феноменом, поряд з розумною природою людини, що робить її суб'єктом, виступає свобода. На думку філософа, особа виявляється специфічним суб'єктом, який є закоріненим у дійсності індивідуальним і винятковим увінчанням усіх явищ духовного характеру, передусім тому, що розумність і свобода конкретизуються в особі – стають властивостями конкретного буття, що існує та діє на рівні природи, яка відзначається такими властивостями. Очевидно, що «свобода» виступає визначальною категорією в теорії особистості К. Войтили, яка повертає особі статус суб'єкта і розглядається мислителем як залежність від власного «Я», що входить в активність людини, визначає її, робить її можливою.

Головний внесок у розбудову системного персоналізму зробив Ч. Бартнік, який став творцем реалістичної універсальної версії цього філософського напрямку, засновником люблінської школи персоналізму. Свою концепцію Ч. Бартнік створює виходячи з переконання, що в межах персоналізму необхідно будувати інтегральне, синтетичне й абсолютне бачення людської особи, точкою опертя в такій філософській системі має стати реальність. Філософ протиставляє реалістичний універсальний персоналізм іншим персоналістським системам: ідеалістичній, матеріалістичній і навіть томістичній, оскільки у своїй основі вони заперечують реальність буття особи, зводячи її до суто теоретичної площини. У ключі цієї концепції він пропонує наступне визначення особи: «Особа – це „Я”, що реально субсистує в дійсності» [Bartnik Cz. St. Personalizm uniwersalistyczny // RT. – 2002. – № 59. – Z. 2. – S. 79]. Це означає, що особа субсистує як «хтось», тобто її слід розглядати як «когось», хто існує в дійсності. Ця особлива субсистенція власного «Я» відкрита до взаємодії з іншими «Я» та світом істот, речей, предметів. Оскільки від субстанції, яка має статичну, пасивну основу, субсистенція відрізняється своєю внутрішньою напруженістю та динамічністю, витлумачуючи особу через поняття «субсистенція», Бартнік насамперед акцентує її активне начало і її гідність як незалежної сутності в собі. В інтерпретації польського мислителя особа виступає вищою екзистенційною категорією, вона виростає з буття, сама творить досконале буття, а тому є основою, серцевиною, віссю, центром, ключем і сенсом буття, позбавленого особовості. Персоналістичне вчення Бартніка містить структуру людської особи, обумовлену її основними проявами у світі, що включає існування, розум як пізнання на фізичному рівні і як пізнання на внутрішньому рівні, волю як аспект прагнення і як аспект дії, свободу, любов.

Зміст усіх складових докладно розглянуто нами в монографії, присвяченій Ч. Бартніку [Горбань Р. Реалістичний універсальний персоналізм Чеслава Станіслава Бартніка. Монографія. – К: Білий Тигр, 2016. – 484 с.].

Основу цієї структури становить свобода, яка в особовому бутті стосується особи всеціло, тому в персоналістичній концепції Ч. Бартніка утверджується онтологічний вимір свободи як особове буття свободи та вільне буття особи. Актуалізовану екзистенціалізмом проблему вибору польський мислитель переносить у християнську площину протистояння добра і зла. Людина завдяки розуму має здатність розрізняти добро і зло і не має формальних обмежень стосовно їх вибору. Чим глибше і повніше людина пізнає правду, добро і закони об'єктивної дійсності, тим більш свідомою та вільною вона стає. У цьому контексті свобода полягає не в незалежності від об'єктивної правди і добра, а в здатності робити вибір із врахуванням пізнаної правди і добра. Свобода взаємопов'язана з відповідальністю, що постає як здатність робити адекватний до ситуації вибір, передбачаючи його наслідки. Між свободою і відповідальністю існує прямо пропорційна залежність: чим більше свободи, тим більше відповідальності. Відтак відповідальність виступає мірою свободи. Свобода у всій своїй повноті виявляється в кожному акті чи дії особи. Матеріальний світ отримує свою наповненість і сенс завдяки трансформаційним можливостям людської особи, коли вона формує себе, стає собою, творить себе, що можливо завдяки онтологічній свободі, яка дає особі змогу перерости себе, вийти за межі емпіричної природи людини, часу і простору. У кожній особі свобода отримує власний прояв, рамки і спосіб реалізації. Таким чином, у вимірі особи свобода постає як можливість позитивної реалізації себе в індивідуальному і суспільному аспектах. Принципово важливою частиною персоналістичного вчення Ч. Бартніка є теологія історії, в контексті якої історія людства інтерпретується філософом як реалізація людської особи в екзистенційній площині [Bartnik Cz. St. Teologia historii.-Lublin, 1999. -S. 44].

У ХХ столітті на теренах Польщі було створено повноцінну послідовну персоналістичну систему, пов'язану насамперед з католицьким християнським персоналізмом, головні осередки якого розташовані в академічних центрах Кракова, Любліна і Варшави. Закорінений у національній культурі та базовій цінності польського менталітету – католицизмі, польський персоналізм як філософсько-релігійний світогляд поставав з глибокого розуміння специфіки національної духовності та був інспірований феноменом народу без держави, який, не маючи змоги отримати підтвердження державної тотожності, мусив завзято боронити свою суверенність, мову, традиційну культуру. Історична пам'ять про велику минувшину виступала чинником, який болісно підривав національне почуття гідності й вартості свого місця в Європі.

У цьому культурно-історичному контексті в національній самосвідомості поляків поняття свобода, гідність, історія набували особливого сакрального значення. Сьогодні Польща не тільки подарувала Ватикану найпрогресивнішого з понтифіків, а є однією з найбільш перспективних європейських країн.

Висвітлюючи в ряді статей персоналізм як філософію і як ідеологію, В. Сабадуха подає ґрунтовний аналіз формування й розвитку ідей персоналізму у світовій та українській філософській і соціально-політичній думці. Дослідник послідовно й аргументовано доводить: 1) персоналізм є філософією вдосконалення людини, яка, з одного боку, увібрала в себе християнські цінності, а з іншого – узагальнила потребу особи в самореалізації [Сабадуха В. Ідеї персоналізму в українській філософській і соціально-політичній думці // Вісник Національного авіаційного університету. Сер.: Філософія. Культурологія. – 2013. – № 2. – С. 66]; 2) ідеологія персоналізму синтезує найкращі надбання лібералізму й консерватизму і є суспільною свідомістю, спрямованою на розвиток сутнісних сил людини та системою соціально-культурних поглядів, побудованою на християнських цінностях і новітніх надбаннях людського інтелекту [Сабадуха В. Персоналізм як українська державна ідеологія // Психологія і суспільство. – 2013. – № 1 (51). – С. 27–28].

Історичний досвід Польщі засвідчує правильність цих висновків. Проте В. Сабадуха розглядає персоналізм як державну ідеологію, що має стати ефективною на теренах сучасної України. Усі положення, викладені науковцем у 2013, за рік до Майдану й українсько-

російської війни, сьогодні звучать ще більш переконливо. Єдине з чим не можемо погодитися, виходячи з потреби «глибокого знання специфіки національної духовності», – це винесення за дужки українського культурного контексту філософії М. Бердяєва, адже врешті-решт маємо відповісти на питання, яке поставив національний геній, звертаючись до нас тоді ще ненароджених, «Що ми?.. Чий сини? Яких батьків?». Це провокативне питання змушує нас взяти до уваги той факт, що Кароль Войтила був народжений і вихований українською жінкою греко-католицького віросповідання Емілією Качоровською, яка навчила його української мови [Степовик Д. Українське коріння Івана Павла II // Проект «Українці в світі». – <http://www.ukrainians-world.org.ua/about/45/49/117>]. Це не просто факт біографії першого слов'янського Папи, а науковий аргумент етнопсихології і когнітивної лінгвістики, котрий свідчить про те, що мати, яка навчає сина рідної мови, закладає основи національної свідомості та національного світогляду – те, що В. Гумбольдт назвав «народним духом», який передається разом з мовою.

Наведемо ще один науковий аргумент - тепер зі сфери етнорелігії: мати, закладаючи підґрунтя релігійної свідомості, навчає дитину спілкуватися з Богом у той спосіб, у який була навчена у своїй родині. У цьому контексті маємо визнати, що персоналізм у філософську культуру ХХ століття був уведений представниками київського екзистенціалізму (назву цієї школи чомусь прийнято брати в лапки) – двома «російськими» філософами, які ні генетично, ні духовно не пов'язані з Росією. Обидва народилися в Києві (Л. Шестов – у єврейській хасидській родині, М. Бердяєв – в українсько-польсько-французько-татарській), виховувалися в київському середовищі, навчалися в Київському університеті, у Києві відбувалося і становлення філософсько-релігійного світогляду. І якщо, зважаючи на приналежність Л. Шестова до хасидського кола, його філософію слід розглядати в контексті єврейської культури (адже зазначене коло не випускає нікого, хто потрапив у поле його тяжіння за фактом свого народження), то уважне прочитання «Самопізнання» (філософської біографії) М. Бердяєва змушує дослідників його персоналізму замислитись над українськими джерелами бердяєвської філософсько-релігійної думки, починаючи з назви цього твору, яка чітко вказує на сковородинський кордо центризм. Докладно про це ми пишемо у низці своїх праць, а саме: Горбань Р. Ознаки української етнопсихології екзистенціалізму Миколи Бердяєва та його релігійно-філософської концепції серця як духовного центру особистості // Чернівецький університет. Збірник наукових праць. – Вип. 706/707. Філософія. – Чернівці, 2014. – С. 196–202 та Горбань Р. Етнорелігійний контекст активно-творчої есхатології, комюнаторного персоналізму та концепції культурної творчості Миколи Бердяєва // Мультиверсум. Філософський альманах. Збірник наукових праць. – Вип. 1 (129). – К., 2014. – С. 99–111].

Отже, якщо польський персоналізм постав на підґрунті католицизму як однієї з основних цінностей національної свідомості і був інспірований історичною пам'яттю народу без держави, яка згенерувала в національному менталітеті поляків «wołność» як поєднання історичної долі нації з долею індивіда, то, маючи не менш драматичну історію й обтяжені історичною пам'яттю про славу Гетьманщини й Січі, українці, як «народ без держави», подарували світові одного з найвидатніших персоналістів, але, цінуючи понад усе свободу, надто повільно впізнають у ньому себе.

5. Оксана ГОРКУША. Узгодження пропозитивного та належного значення свободи як завдання вітчизняного академічного релігієзнавства

Вітчизняне академічне релігієзнавство, щонайперше представлене Відділенням релігієзнавства Інституту філософії НАН України, останніх 25 років систематично займається теоретичним осмисленням та постійним аналізом емпіричних даних про функціонування релігії в історії та сьогодні в Україні у різних сферах суспільної дійсності. Сучасна Україна, як транзитне суспільство, що перебуває в процесі становлення нової суспільно-політичної форми дійсності з її особливим образом суспільної свідомості, соціального устрою, правової та політичної системи, економіки та їх відповідним